

Diu la saviesa del proverbi que al cor dels hòmens ningú no entra; tanmateix vull obrir-vos el meu per contar la indigna vida que he dut, a fi que, Déu volent, tingueu la caritat de ser benèvols si la jutgeu.

Vull reportar-la per a memòria dels temps que vindran, en descàrrec de l'ànima i damunt paper, ja que les paraules dites són com la pols fina que s'endú l'aire amb un lleu bufit, mentre que les escrites hi romanen: *«Verba volant, scripta manent»*. Com també vull confessar-vos quina va ser la resulta dels nostres pecats, pels quals la Divina Providència, com si volgués castigar les ofenses en la vida terrenal, féu arribar a la ciutat, de manera subitània i afectant milers dels seus habitants, el flagell de la pesta.

I encara que des de primeries la por buidà València de moltes gents, l'estrall causat per la malaltia féu que finassen, entre ciutat i regne, més de trenta milers d'empestats, bona part d'ells sense poder ordenar provisions de cristià, ni tampoc rebre el viàtic de la santa Comunió.

El cruel assot del contagi va perpetuar-se durant quinze mesos. Començà primer per ferir a les acaballes de juliol de 1647, esdevingué la fúria del mal entre el 19 i el 29 de novembre, i donà's la copa i més rigor el 27, dia de sant Primitiu i quarta domènica, quan hi sucumbiren més de cinc-centes persones i només quedava a la ciutat del Túria una terça part de la població; a pesar que continuaren morint-se'n fins a l'abril vinent, i la quarantena no s'acabà sinó a l'octubre de 1648, quan llevaren el dret i cisa del Morbo.

A hores d'ara, transcorreguda una dècada des de la gran mortaldat, alguns potser penseu que el decurs

ordinari dels dies la deu haver soterrada en l'oblit; però jo la recorde força bé, amb una precisió nítida, malaltissa, esfereïdora. Perquè a vegades, massa sovint i tot, em tornen a la memòria aquelles hores terribles. M'arriben sota l'aparença d'imatges fulgurants, silencis, que rellisquen sobre l'espill pulcre, perfecte, exempt d'esvorancs, que em senyoreja l'ànima.

I

La meua edat voreja la cinquantena, em dic Bernat Crestalbo i vaig ordenar-me als vint-i-quatre en els frares observants de l'Orde de Predicadors; però malgrat la meua tonsura, i l'hàbit que he vestit, he sigut vaixell d'infàmia, exemple de mesquinesa i de forta inclinació de l'ànim en la luxúria; perquè els pecats són com els lladres, que mai no van sols sinó que s'apleguen.

La meua procedència és de discreta condició. Sóc fill natural i legítim de gent de mitja capa, però de nissaga neta. Vaig nàixer a València el 29 de setembre de 1610, dia dels sants arcàngels Miquel, Gabriel, Rafael i Uriel, a l'atzucac del palau antic del senyor de Manises, prop de la Morera Vera, a cals avis Assumpta i Gaspar, on llavors vivien els meus pares. Vinguí al món a l'hora tèrcia, sense massa carn sobre els ossos, de peus, amb sarró al cap i la guia enrotllada pel coll, un pròdrom que segons diuen les llevadores sol ser signe de gràcia. La mateixa vesprada d'aquell dia, i per por que morís, vaig rebre les aigües del baptisme a l'església de Sant Salvador; fet pel qual i segons contava la mare –potser perquè hom oblidàs que havia estat engendrat sent ella fadrina– ni tan sols vaig romandre tres hores sota la màcula del pecat original.

Quan tenia sis anys, la meua família va mudar-se al carrer de Cabillers, atés que l'àvia i la meua progenitora no s'avenien massa, i més tard al de les Amoroses, per ser el lloguer de més bon preu.

El meu progenitor fou Serafí Crestalbo, que solament tenia un germà més gran, l'oncle Tomàs, un home de cos aguitarrat, cabell escàs, ulls clars i bigots de barb, que parlava balbament amb les genives, perquè les dents

les havia perdudes. Per contra, el pare era rodanxó, d'ulls marrons, amb una bona mata de cabells negres a la testa i vius colors a les galtes, com si les tingués enceses, i més garlaire que les xitxarres. Tots dos treballaven de matalafers a l'obrador de l'avi Gaspar, com també ho havien fet els seus antecessors. La gent del ram coneixia el meu pare pel malnom de Borreta, ja que sovint duia enganxats als cabells alguns brins de llana dels matalafs en què treballava i pareixia que tingués el cap canusit a rogles.

Va fer tota la vida la mateixa faena, però mai no va excel·lir-hi, ni tan sols crec que ho intentàs cap volta. «Ningú no és malfaener si li encerten l'ofici», repetia constantment. I a Serafi Crestalbo no li l'havien encertat, perquè no li plaïa, gens ni gota, aquella ensopida ocupació de desfer i estovar borrallons de llana i d'obrir i recosir màrfegues i matalafs. D'altra banda, era un home cald i humit de natura, és a dir: carn de faldeta, o, en paraules assuavides, de temperament amorós, talment com jo, que d'aquest gran defecte procedeixen els nostres mals; llevat que ell fou quasi sempre un home disposat, de carns calentes, gruixudes, i de venes amples, mentre que el meu cos és més aviat magre, pelut, allopat, de complexió esprimatxada i de capteniment ombrívol.

Per a més vergonya, jeia sovint amb dones públiques, i també freqüentava les cases de joc. La mare afirmava que coneixia totes les timbes de València: hostals, bodegons, tavernes, cases particulars i cases de posada. Que en aqueix tèrbol món dels naips o cartetes, travesses i daus, tenia fama de jugar-se a la taverna dels Trucos, en el joc del renegat o als *cientos*, el sol abans de nàixer, balafiant els pocs diners que tenia.

Ell explicava aquella passió seua per les partides de manera senzilla: cada nit hi anava per refer-se del que havia perdut l'anterior. «Ja que on es perd la capa, cal recuperar-la» deïa, malgrat que ell perdés capa, mitges, calcer i barret en massa ocasions. I quan hi havia gua-

nyat, avinentesa que es donava ben poques vegades, hi tornava, per veure si la fortuna l'afavoria de nou. «Que en la vida, com en el joc», repetia, confiat, com si proclamàs un manament de Déu, «la nostra planeta barreja les cartes, i nosaltres no tenim més remei que jugar-les». Al capdavant, però, els profits eren ben minsos perquè, com asseguraven els qui el coneixien bé, quan Serafí Crestalbo obria la boca, ni que fos un badallet, ja li sabies totes les dents.

La meua mare fou Martina Baixauli, dona d'altura mitjana, pell blanquinosa, ulls blaus, ametlats, de cabells llisos i negres, poques lletres i molta virtut i humanitat. Procedia d'Alèdua, un poble de la vall dels Alcalans que pertany al llinatge dels Borja, el qual, al final de la passada centúria, quan ella vingué al món, era poblat majorment per moriscos o cristians nous, descendents dels qui havien batejats a la força en la Guerra de la Germania. Era filla d'Àgueda, originària d'Alberic, i d'Hilari el sequier, que tenia per ofici donar l'aigua de reg de l'assut del Magre als pobles de Llombai, Carlet i Alginet. Ho feia segons la llei del costum i de la següent manera: als dos primers els la repartia de dia, i al darrer poble solament li la donava de nit, quan ja era tan fosc que, si refilaves al vol una moneda, no podies distingir quina era quan queia a terra.

La infància de la mare va transcórrer en aquell llogaret d'Alèdua, i crec que també hi hauria transcorregut la juvenesa, s'hi hauria casat i format una família i hi hauria romàs tota la vida, si el nostre monarca Felip II d'Aragó i III de Castella –*lumen maius*– no hagués ordenat el foragitament dels moriscos a les costes de Barbària «per heretges i apòstates de la Santa Mare Església, i traïdors a la divina i humana Majestat», amb el ban d'expulsió del setembre de 1609. Disposició reial que va deixar totes aquelles poblacions, i moltes altres del

regne, desertes de gent i de dies, i arruïnà gran nombre de censalistes –entre ells monestirs, convents, esglésies i particulars– els quals vivien de les rendes de les terres que treballaven els infidels expulsats. Malgrat que els oficials del rei, i sobretot la jerarquia eclesiàstica, diguessen que aquell cruel bandeig d’hòmens, dones i xiquets a les platges africanes, sense deixar-ne cap d’estalvi, era tot a fi de bé.

El ben cert és que poc després de la deportació dels moriscos, Alèdua va esdevenir un poble quasi buit i amb escasses esperances de tornar a repoblar-lo. Per això la mare, aleshores amb quinze anys d’edat, decidí d’anar-se’n a servir en alguna casa noble o rica de València. La situació era tan desoladora, que quan ella comunicà a l’avi el seu propòsit de marxar aquest no va oposar-s’hi.

–Fas bé, filla meua –va contar-me després que li digué, amb el cor fet un puny–; en altre temps hauria partit amb tu, perquè la solitud no és bona ni per a les feres del bosc; però ara el pare és vell i seria més aviat un destorb. Altrament, ací he viscut amb ta mare, ací està ella soterrada i ací vull morir i que em soterren... També t’he de dir, per què negar-ho, que m’agrada aquest agre, aquest riu, aquestes muntanyes, aquesta contrada... És la meua i no la canviaria per res del món... Però tu ets jove, tens la vida per davant i a Alèdua només hem quedat quatre vells i ben poca cosa més a raure.

La mare es posà a servir a València en un palau del carrer Mascons, barat a tenir menjar i sostre, el de la família dels Vich, un dels més vells i nobles llinatges de la ciutat. Hi entrà per intercessió del frare Jeroni Alcoer, que l’havia batejada al monestir dels dominics de la Santa Creu de Llombai i li havia ensenyat la doctrina de xiqueta; poble a escassa distància d’Alèdua i a on jo aniria a parar anys més tard.

La vespra de Nadal d’aquell mateix any de 1609, quan no feia ni dos mesos que estava de minyona dels

Vich, en eixir de la missa del Gall de l'església de Santa Caterina conegué el pare, que anava amb una colla de companys proveïts de simbombes i reclams de llanda, tot fent gatzara i cantant alegres villancets i nadales pels carrers. Ell era qui entonava les cobles, i sembla que no cantava gens malament, de tal manera que la seua veu jove, gràcil, però apersonada, va encisar-la de seguida, de colp descuit. Pocs dies abans de morir la mare, i fent recordança d'aquells temps feliços, encara remembrava versos que li havia oït cantar aquella nit, quan el va veure per primera volta i va quedar-ne sorpresa, i dels quals només recorde aquests: *Sant Josep se'n va al mercat / a comprar un renyonet. / Perquè se'l menge Maria, / i li faça bona llet.*

Es casaren l'any següent. Sembla que al jove Serafí, sa i ple de vida, l'acuitava el desig carnal i com que la mare era llavors una jove molt bonica, figureta, rampina, havien fet, com he dit adés en parlar de la meua naixença, Pasqua abans de Rams.

Les noces se celebraren tres mesos abans de venir jo al món. I, en nàixer, em batejaren amb el nom de Bernat en recordança del sant d'Alzira, a qui la mare tenia molta fe; un benaventurat baró d'origen musulm nascut a Pintarrafes, prop de Benimodo, i de nom Ahmed, que es convertí al cristianisme quan, perdut de nit per la forest, va sentir l'angèlica veu dels monjos d'un cenobi que cantaven matines, i després de batejat morí màrtir a mans dels seus antics correligionaris.

El dot que Martina Baixauli va aportar al matrimoni va ser ben esquitit: vint sous i una trentena de madeixes de seda crua, de la millor qualitat, que l'avi Hilari, previsor, havia anat guardant-li per a tal menester des que ella era un infant de pit; comptat i debatut, ben poca cosa per als Crestalbo, els quals es creien en molta millor posició, i la consideraren des del primer dia com una dissort per a la família; sobretot l'àvia Assumpta, que sempre li parlava amb supèrbia o amb un deix de

llàstima que a vegades arribava al menyspreu; ja que mai no pogué pair aquell matrimoni no volgut que la Vich hagué d'imposar-los; tot i que la riquesa dels avis consistia a tenir cada jorn pa de mestall a taula, mitja matança del porc a la gerra, panyo borreguer per a vestir i poca cosa més.

Els meus pares tingueren sis fills del seu matrimoni. Darrere meu vingué Gaspar, a qui posaren aquest nom per a memòria de l'avi patern, i hui treballa d'assoador a les Blanqueries de la ciutat; en acabant Blaiet, mort als vuit dies de nàixer, amb el sol consol de la gràcia baptismal; després Marianneta, que es casaria amb Vicent Magraner, sanador de Morvedre, i als deu mesos dues xiquetes bessones, batejades amb els noms de Gràcia i Maria –com les germanes, igualment màrtirs, de sant Bernat–, les quals van morir de febres malignes quan eren de bolquers, al cap de poc de desmamar-les, i són soterrades en el vas dels Àngels de l'església de Sant Martí.

Passats dos anys de la mort de les bessones, naixia el meu germà Dionís, que ara fa de pintor d'imatges i de daurador de llits a Conca.

II

La vida no em va ser gens fàcil durant la infantesa, ni per a mi ni per als meus. Vivíem magrament del poc que treia la mare tallant teles, component barnilles, papers i plomes per a armar ventalls, però sobretot de treballar per les cases. Atés que dels diners que el pare guanyava com a matalafer, que eren ben minsos, no podíem fer-ne cabal, ja que no els véiem ni per espitllera. Per bé que, de tant en tant, l'oncle Tomàs, vidu i sense fills, ens ajudava sempre que ho necessitàvem, que no era poques vegades.

Regularment, la mare passava casa amb el que guanyava al casalot de Juan Pérez, baró exemplar en virtuts i lletres, graduat en Teologia, i dels partidaris de pujar als altars mossén Francesc Jeroni Simó, prevere de Sant Andreu que, després d'una vida virtuosa, havia mort com a sant. Devoció que ella també professava i no abandonà mai de la vida; ni tan sols quan es publicaren les prohibicions de la Santa Inquisició contra el seu culte, fins al punt que sempre va dur cosida a la gira de la mànega dreta, ben amagada, una imatge del sant Simó, que així era com la mare i molta gent del poble baix l'anomenaven.

Recorde que a fi de refermar la meua fe cristiana, o perquè em servís d'exemple, em va dur moltes vegades a la processó que els simonistes celebraven els divendres per la volta dels Condemnats, en un recorregut que anava des del portal de Serrans fins a la forca del Mercat, passant pels carrers de Cavallers i Bosseria –per emular el camí del Calvari que havia fet Crist en pujar a la muntanya de la Calavera–, on acudia multitud de fidels. En gran part era gent pobra, humil, i entre ells, nosaltres;

però també n'hi assistia de poderosa, de qualitat, rica i principal, com ara jurats, canonges de la Seu i membres de la noblesa. Alguns dels quals arribaren en la seua devoció a actes desusats, que hom contava que la marquesa de Caracena, muller del virrei, sentint-se força malalta, havia posat el cap dins del bací on defecava el pare Simó, a fi de mortificar-s'hi i trobar-hi salut, perquè la fe en ell era molt gran; o la dels prínceps Albert i Clara Eugènia, governadors de Flandes, els quals enviaren una llàntia d'argent llavorat, a la capella que al tal Simó havien fet a l'església de Sant Andreu per honorar-lo.

Veneració que incomodava els ordes monacals, sobretot els dominics i també els franciscans, els quals feien i desfeien el que volien a València, i no podien tolerar que el record de santedat d'un simple prevere pogués captar tanta atenció dels creients. Que a hores d'ara, en què cap persona no em sent, arrecerat en el secret d'aquests mots que escric, puc dir que tot era, com passa en tantes coses del món, una qüestió de sous, de diners que se n'anaven a un lloc i no a altre; perquè hi ha frares que només miren les seues conveniències i per guanyar un ral vendrien, si molt convinguera, Crist i sa mare; encara que alguns hòmens d'església diguessen, per emascarar la seua avarícia, que la virtut del pare Simó era només una «il·lusió diabòlica».

III

Com he dit abans, del carrer de Cabillers ens mudàrem a viure al carrer de les Amoroses, al costat de la confraria dels Guanters, que se n'entra cap a l'hort d'en Sendra, ben prop de la murada de l'antiga Pobla de les Fembres Peadrius, un clos dins de la ciutat on habitaven, i encara hi habiten, les dones mundàries.

Al'any de viure en aquella casa vingué al món el meu germà Dionís; però a les poques setmanes del part la mare es va veure afectada per pèl de mamella, se li'n va anar la llet i hagué de donar pit a l'infant la dida Agnés, una dona d'Almenara, grassoneta, treballadora com la qui més i de bona pitrera. Tot i això, la dida no tenia massa bona la llet i el meu germà es criava malaltús. Fins que un matí vingué Agnés a casa acompanyada d'una altra del seu menester, una almassorina seca, ossuda, llambrenca, però també de poderosa sinada, i de nom Quitèria, a dir a la mare si li semblava bé que aquella seua coneguda, que era de tota confiança, la rellevàs d'alletar el meu germà. I fou aquesta segona dida qui causà la desunió de nostra família.

Quitèria Bello, que així deien a l'almassorina, era una dona d'upa, maliciosa, de no fiar-se'n gens, que sobre ser del llinatge d'Eva, sempre duia amagada entre la roba una fina dagueta biscaïna. Estava amistançada amb un malfactor anomenat Pablo Suárez, home guaixat, no massa alt, de cabells grisos i faccions anguloses, a qui segons deien havien tret de morir a Granada, per les varetes, del mateix peu de la forca. Sembla que aleshores havia llogat els seus serveis al comte de Carlet, i a d'altres

senyors valencians, per resoldre alguns afers secrets i molt dubtosos. Recorde haver-lo vist un dia pel mercat, amb una pistola ficada entre el cinturó i la camisolà, i una banyeta de cabra, plena de pólvora, penjada al coll, amb l'esguard altiu, ferotge.

Vivien tots dos, Pablo i Quitèria, a l'hostal del Gamell, en companyia d'una llocada de gent violenta, jacarandina, avorrida de tots, sense temor de nostre Senyor ni de la justícia; els quals campaven aleshores per tota la ciutat com si fossen els amos, que en aquells dies no hi havia a València qui els pogués traïr, ni oficial que pogués escometre'ls.

Però Déu comptava les passes a la parella, i una nit, el tal Suárez, després de renyir acarnissadament amb un mariner montenegrí al bordellet de les Negres, per qüestió de dones, va desaparèixer sense deixar cap rastre.

Aleshores Quitèria, en quedar-se sense amic ni valedor, es proposà captivar el meu pare, que d'altra banda perdia l'oremus només de mirar-la, i aquest caigué ben aviat al parany en cos i ànima, talment com un tros de quòniam. A les poques setmanes, la matinada d'un diumenge de Glòria, fugiren tots dos cap a Madrid. Encara que en passar uns mesos –com ens va contar un dels correus de l'Estafeta–, l'almassorina es deixà mon pare per un altre de més jove.